

música

LES HAVANERES, LA FLAMA QUE NO S'APAGA

LA POPULARITAT DE LES CANTADES ES MANTÉ
DES DE FA MÉS DE QUARANTA ANYS

Avui, setanta grups d'havaneres protagonitzen cada estiu a Catalunya prop de 3.000 cantades, sense que aquest volum descendeixi. El periodista Josep Maria Pasqual va publicar de juliol a setembre del 1996 a la contraportada del diari *El Punt* una sèrie de setanta articles amb la trajectòria de cadascun d'aquests grups, la seva estructura i discografia. El *boom* o «fenomen sociològic» de les havaneres té la seva explicació, el seu mèrit i el seu llegat, al costat de la perplexitat que de vegades desparxa un èxit popular tan sostingut.

Ja fa més de quaranta anys que quatre enamorats de Calella de Palafrugell van voler homenatjar els vells cantaires tot convocant a les terrasses del bars arran de platja una trobada espontània i nostàlgica per entonar les antigues havaneres en extinció. Van encendre sense saber-ho una flamarada instantània que encara dura.

XAVIER FEBRÉS > TEXT

L'havanera neix a Cuba

El gènere musical de l'havanera va néixer el segle XIX com a ball i cançó a la capital que li dona el nom. El nou patró o cèl·lula d'estructura musical empeltat damunt les antigues contradanses, el nou model rítmic de la cèlebre síncopa o temps d'havanera (corxera amb punt –semicorxera– dues corxeres), van acabar influint també en la configuració del tango argentí i el *danzón* mexicà.

Va ser idea de músics espanyols i cubans quan l'illa era una part colonial d'Espanya i mantenia estrets contactes *de ida y vuelta* amb la metròpoli, també en el terreny musical. Va tenir una època de moda en la música clàssica inter-

nacional (l'havanera de l'òpera *Carmen*, de Georges Bizet) com a llangorós ritme evocador d'aquell hispanisme tropical. Triomfà encara més en la música espanyola, tant la clàssica com la popular de les agrupacions corals i la sarsuela, autèntic vehicle de transmissió abans de la implantació dels discos o la ràdio.

La moda es va veure escombrada per la següent, excepte en alguns reduïdes de la Península Ibèrica, on era mantinguda pels orfeons populars. A Catalunya no va subsistir a les localitats més vinculades al comerç ultramarí del Penedès, el Garraf o el Maresme, sinó dintre de la tradició cantaire de les tavernes de les comarques litorals gironines. Aquí els primers estímulants la van veure llanguir amb sorpresa i interès pel seu compàs cadenciós i ondulant, les lletres evocadores dels mites caribenys i la gràcia o «salanc» que abocaven els cantaires populars a la seva interpretació.

**La facilitat de muntar
un grup d'havaneres
i de trobar actuacions
públiques remunerades
va determinar-ne la
proliferació**

Llavors no les anomenaven havaneres ni americanes. No les anomenaven de cap manera. Formaven part espontània del repertori popular de cançons de moda, juntament amb sardanes, valsets, tangos, ranxeres, boleros, masurques, polques... Però hi despuntaven com un estil més sorprenent, més desconegut, més característic d'un ambient amb ribets de llegenda i un punt de picardia. Tenien molts ingredients per convertir-se en la banda sonora dels estiuencs arran de mar, en una segona volada poc vinculada amb la primera, una segona vida autònoma, indocumentada, massiva i esquemàtica, caricaturesca en alguns casos.

Un gènere fàcil i barat

La facilitat de muntar un grup d'havaneres (no requereix saber música ni dominar gaire més instruments que la veu) i de trobar actuacions públiques remunerades va determinar-ne la proliferació, destinada a respondre a una demanda del mercat estiuenc molt superior a l'oferta de grups disponibles en la primera època. Era un gènere fàcil i barat de programar, sense necessitat de grans infraestructures escèniques.

>> *Cantada d'havaneres a Calella de Palafrugell, A la dreta, Pere Molla a la taverna d'en Saura, Sant Feliu de Guíxols, anys cinquanta.*

COL·LECCIÓ JOSEP ANDUJAR. FUNDACIÓ ERNEST MORATÓ.

D'aquesta manera, les havaneres s'han llaurat a Catalunya al llarg de les últimes quatre dècades un mercat d'actuacions anuals al marge dels circuits musicals acostumats. Molts grups o cantants d'altres gèneres més reconeguts envegen el centenar d'actuacions per temporada que sumen els principals grups d'aquesta especialitat. No hi ha crítica musical a la premsa dels recitals d'havaneres, ni entrevistes amb motiu dels seus llan-

çaments discogràfics, ni cap altre recurs de màrqueting.

És un dels gèneres de cançó més practicat i més seguit avui a Catalunya, però tot sovint ignorat per les plataformes de difusió de la resta de la vida musical, com l'angle cec de la música del país. Rarament els grups d'havaneres han ofert concerts a les sales estables, malgrat la bona acollida d'excepcions molt escadusseres al Palau de la Música o a l'Auditori. Ni tan sols no han tingut cap aproximació al simultani circuit Tradicionàrius, a desgrat del caràcter sovint compartit de recuperació de velles cançons populars. L'havanera s'ho fa sola, en part perquè ja en té prou i en part per l'escassa consideració artística que recull fora del seu circuit.

És un dels gèneres més practicat i més seguit a Catalunya, però sovint ignorat per les plataformes de difusió de la vida musical

FOTO PACO DALMAU. COL·LECCIÓ PILAR HERANZ, FUNDACIÓ ERNEST MORATÓ.

Josep Bastons: un cubata, un puro i una veu que et porta al cel

Nascut a Palafrugell el 27 de juny del 1927 i músic professional per vocació des de l'adolescència, el mestre Josep Bastons es va incorporar el 1974 al món de l'havanera amb la creació del tercet Peix Fregit. Només va abandonar-lo el 2007 al moment de complir 80 anys en plena activitat, que manté ara sense les responsabilitats de l'escenari.

La seva aportació cabdal no han estat només les 55 havaneres i cançons de les quals ha compost la música, interpretades a bastament per la majoria de grups, com ara *Lluny de ma terra*, *Mariner de terra endins*, *Tamariu*, *Negro Abelardo*, *Mare, si fos mariner*, *Vell velar*, *Lola la tavernera*, *A cau d'orella*, *El meu secret*, *Sé que te perd* i tantes altres.

A més de la qualitat i l'èxit d'aquests temes, la seva principal aportació ha estat l'esperit d'amistat que ha mantingut amb molta fermesa durant dècades en els ambients procel·losos de l'havanera. Ser amic de Josep Bastons ha estat sempre un privilegi fàcil i alhora valuós.

Al meu llibre *L'Empordà com un món* vaig dedicar-li un capítol per confessar: «Al seu costat m'ha semblat aproximar-me alguns dies privilegiats a la fibra medul·lar de la música, amb un fugaç i intens plaer llargament perseguit. Faria més bonic dir que hi he arribat a través de Mozart o de Mompou. També hi he arribat a través de Bastons, i sempre li ho he reconegut. El meu interès per les havaneres té com a única base l'anhel d'aquells instants. Quan la figura de Bastons apareix al llindar de la taverna, la concurrència es frega les mans, li busca una cadira i un cubata (només un en tota la nit), s'encenen els pursos i comença la sessió. De vegades, al cap d'unes hores, s'acaba acaronent el cel amb la punta dels dits. També de vegades, si ell està de filis, arrenca la seva tanda de boleros i de tangos. És el moment suprem».

Estic convençut que moltes persones podrien subscriure aquestes paraules meves, anys enrere i avui mateix. Igual com el vells rockers, els vells havaners de l'estirp de Bastons no envelleixen mai.

El preu de l'enveja

Des de fora d'aquest circuit les havaneres són vistes generalment amb una condescendència feta de clixés a propòsit del seu nivell de qualitat, malgrat que la proporció de talent o de mediocritat sigui la mateixa que a qualsevol altre gènere. Als coliseus d'òpera, a les sales simfòniques, als escenaris de música pop, als concerts de jazz o als recitals de cançó d'autor no sempre hi predomina l'excel·lència que se'ls suposa. En canvi, a les havaneres se'ls suposa d'entrada el contrari, com un gènere popular d'entreteniment sense transcendència. Probablement paguen en aquest aspecte el preu de l'enveja per l'èxit popular massiu obtingut amb recursos tan modestos, com també d'aquella facilitat de la seva pràctica i programació.

L'escriptor Toni Sala apuntava en un article de premsa que es necessitaria un altre Ry Cooder per relançar en cotització el Buena Vista Social Club dels vells cantaires catalans d'havaneres i cançons populars associades. En efecte, probablement hi trobaria molta palla, però també autèntiques petites joies. Jo mateix he intentat recopilar-les amb els mitjans disponibles als meus llibres o a la col·lecció de discos «Havaneres de llegenda», editada per la discogràfica Picap a partir d'antics enregistraments espontanis.

Tot i així, l'actual estil interpretatiu ha marginat molt sovint el saborós llegat de l'avi Ramon Planells a Cadaqués, de Josep Vicens (*l'avi Xaxu*), Damià Bonhomme (*en Lill*), Albert Nicolau (*Bertu Refredillu*) o Jaume Esquelleta a l'Escala; de Primitiu Espinàs, Vicenç Farró, Lluís Maneras o Aleixandre Ferrer (*en Tuixa*) a Begur; d'Abelardu Rodríguez, Joan Deulofeu (*es Ninnyu*) i Josep Puig (*l'Hermós fill*) a Tamariu; de Josep Bofill (*Pepet Gilet*), Mèlio Vigorós, Pacomi Mascort, Sebastià Pareras (*Tianet Lladó*), Josep Esteba (*es Blau*), Pere Ferrer (*Pere Nuts*), Aleixandre Ungé, Mèlio Vicens o Franciscu Rovira a Calella de Palafrugell; de Raimon Castelló (*l'avi Mundu*), Vicenç Rabassedas (*en Rosalenc*), Joaquim Oliveres, Moisès Regolta o Pere Molla a Palamós; d'Arnald Maymí (*es Canari*) i el seu germà Víctor Maymí, Juanitu Bou (*es Currillu*), Josep Mont, Miquel Jacomet, Frederic Charles, Joaquín del Rosal, Paco Amador o Miquel Solés a Sant Feliu de Guíxols...

>> *Tianet Lladó, Pepet Gilet i l'Hermós a Calella de Palafrugell, 1953. A sota, postal de J.L. Ortega Monasterio dedicada a Ernest Morató, 1980 i, a sota, el grup Port Bo a Calella: Carles Mir, Ernest Morató i Josep Xicoira.*

La reivindicació de Calella

La reivindicació a contracorrent de la qualitat potencial de les havaneres i de la seva importància com a testimoni d'un món va ser l'element distintiu en la naixença i l'èxit de la Cantada de Calella de Palafrugell. Damunt el camí obert abans per Xavier Montsalvatge, el cantaire i erudit local Ernest Morató, el mestre Frederic Sirés i els promotors Joan Pericot i Francesc Alsius no només van editar l'any 1966 el cançoner *Calella de Palafrugell i les havaneres* per dignificar-les. També van voler fer-les cantar com un estil digne de respecte i donar peu a una trobada anual on la selecció de qualitat es mantingués per preservar aquell dret.

Van ser els primers a imposar l'evindència –coercitivamente, si molt convenia– que els gèneres de música popular no equivalen per força al camp qui pu-

gui ni a la vulgaritat. Avui la Fundació Ernest Morató de Palafrugell assumeix el mateix esperit, sempre amb els mitjans disponibles. Creada el 1994 sota l'aixopluc de l'Arxiu Municipal, disposa d'una fonoteca amb 6.000 enregistraments, una col·lecció de partitures i lletres amb més de 2.500 registres diferents, una hemeroteca de més de 800 entrades, un arxiu fotogràfic i una biblioteca de 200 títols. «Poca gent ve a veure què hi ha a l'arxiu de la Fundació», declarava tanmateix el mestre Josep Bastons a l'últim butlletí de l'entitat.

A Catalunya s'han editat quatre cançoners de 150 havaneres antigues

amb partitura i lletra (comptant les repetides, sumen 90 peces diferents que ja es coneixien aquí per via oral abans del 1930): *Album de habaneras*, de Xavier Montsalvatge, el 1948; *Calella de Palafrugell i les havaneres*, de Joan Pericot, Frederic Sirés i Ernest Morató, el 1966; *50 habaneras*, de Ricard Balil i Bettina Lozoya, el 1979, i *Quadern d'havaneres*, de Josep Bastons, Ricard Viladesau i Lluís Racionero, el 1983. Els dos primers s'han reeditat. Al costat dels cançoners, s'han publicat estudis i llibres sobre el gènere, el qual disposa de més bibliografia i més discografia a Catalunya que a cap altre lloc del món.

Les havaneres catalanes

El *boom* es va produir en l'època bullent de la transició democràtica, el període de canvi de règim en què la normalització de l'ús públic de la llengua catalana

L'escriptor Toni Sala apunta que caldria un altre Ry Cooder per relançar el Buena Vista Social Club dels vells cantaires d'havaneres

PACO DALMAU, FUNDACIÓ ERNEST MORATÓ

>> **Grup Peix Fregit: Manel Iglesias, Pere Savalls, i Josep Bastons, 1976.**

va arrossegar fins i tot aquest vell gènere musical, cantat tradicionalment en castellà pels cantaires catalans per òbvies raons històriques i d'evocació antillana. A les noves cantades d'havaneres el públic reclamava interpretacions en català, i els pocs compositors que participaven en el moviment s'hi van posar de seguida. Les havaneres en català han donat dos autors destacats pel conjunt de la seva producció: Josep Lluís Ortega Monasterio i Josep Bastons, i altres que han despuntat amb encerts concrets, com Frederic Sirés, Ramon Carreras, Carles Casanovas, Salvador Dabau, Josep Anton Pujol Botifoll (*Llibori*), Josep M. Roglan, Rafael Llop, Càstor Pérez, Francesc Salse, Antònia Vilàs i d'altres.

A canvi de marginar els antics codis del gènere, van aparèixer a la superfície un esplet de nous compositors, intèrprets i audiències. L'ingredient que no ha aparegut encara és el reconeixement cultural, com si les havaneres només poguessin ser el somni d'una nit d'estiu, relegades a aquest destí reduït.

És probable que el públic d'arreu del món que coneix *La Paloma* (la discogràfica alemanya Trikont n'ha editat tres CD amb 77 versions internacionals, entre les 2.000 versions ja enregistrades el 1910 d'aquesta cançó, una de les més divulgades dels segles XIX i XX) no sàpiga que és una havanera del mestre navarrès Sebastián Iradier, o que el públic català que taral-leja *La gavina* no sàpiga que és una havanera del mestre begurenc Fre-

deric Sirés, però ho són amb tots els certificats. Més enllà de les encomanadisses *El meu avi*, d'Ortega Monasterio, i *La bella Lola*, d'autor desconegut, encara avui obligades com a cloenda participativa de moltes cantades, el gènere ha engendrat múltiples cançons convertides en populars, a més de les antigues en castellà que guarden el sabor originari amb aires de relíquia. Tot i així, l'endogàmia voluntària o forçada del circuit havanerístic ha imposat un cop més els seus límits.

Les cantades actuals

A les cantades d'havaneres no s'hi han cantat mai només havaneres, ni antigament ni avui. Temps enrere no eren ni tan sols majoritàries a les trobades on apareixien. Un arbitrari cànon ha fet que a les actuals cantades s'hi afegeixin sardanes amb lletra, valsets, balades i boleros de nova factura, a més d'escasses romances de sarsuela i alguna polca o masurca supervivent (com la deliciosa *Mi serranita*). En canvi se n'han vist exclosos els tangos i les ranxeres, que formaven part indissociable de totes les vetllades en què va perviure l'havanera.

A Catalunya s'han editat quatre cançoners d'havaneres antigues, que sumen 90 peces diferents ja conegudes per via oral abans del 1930

COL·LECCIÓ PILAR HERANZ, FUNDACIÓ ERNEST MORATÓ.

>> **Alejandro Ungé amb l'acordió a ca la Raquel, a principis dels setanta.**

El nom de *cantada d'havaneres* abraça un espectre més ampli de cançons antigues i actuals, anònimes o de compositors coneguts, d'un gènere i d'altres gèneres. Divulga amb pocs recursos organitzatius un repertori més obert que sense això hauria decandit. Facilita un gran nombre de vetllades musicals estiuenques que no sempre podrien assegurar altres concerts. Promociona la pràctica de la interpretació davant del públic d'un gran nombre d'intèrprets que difícilment trobarien altres oportunitats del mateix volum. Sedimenta la renovada tradició de la cançó popular i li ofereix una oportunitat de futur que probablement no tindria en els circuits convencionals de programació.

En definitiva, les havaneres s'han llaurat totes soles un lloc en el panorama musical del país sense preocupar-se de més reconeixement que el del seu públic massiu, tirant endavant amb les seves fortaleces i les seves febleses. Tot comptat i debatut potser cal convenir, com exclamava l'Hermós en els moments culminants: «Qui en tingui més que sopi dos cops!».

Xavier Febrés
és periodista i escriptor.

PER SABER-NE MÉS

FEBRÉS, XAVIER. *Les havaneres, el cant d'un mar* (1986), *Això és l'havanera* (1995) i *L'havanera viscuda* (2004).